

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СПРИЯННЯ КОНКУРЕНЦІЇ НА ЦИФРОВИХ РИНКАХ STATE POLICY OF PROMOTING COMPETITION IN DIGITAL MARKETS

Стаття присвячена дослідженню особливостей цифрових ринків як об'єкта державної антимонопольної політики, економіко-правовому аналізу Законів Європейського Союзу, прийнятих наприкінці 2022, про регулювання цифрових ринків – Акту про цифрові послуги (Digital Services Act – DSA) та Акту про цифрові ринки (Digital Markets Act – DMA), об'єктивної необхідності корекції державної політики регулювання конкуренції на цифрових ринках України. Запропоновано спиратися на DSA і DMA при корегуванні державної політики підтримки конкуренції та запобіганню проявам монополізму на цифрових ринках України. Визначені специфічні характеристики цифрових ринків, на корегування яких має бути спрямоване державне регулювання: висока динаміка розвитку і швидкість змін; тенденція до укрупнення бізнесу та підвищення концентрації цифрових ринків; цифровізація ринків, що призводить до розмивання їхніх продуктових і географічних меж; багатосторонність параметрів цифрових ринків; необхідність врахування «мережових ефектів»; доступність до даних як покупців, так і продавців; безкоштовність цифрових послуг для певних груп користувачів; інноваційність і унікальність кожного цифрового ринку; ключова роль цифрових платформ в акумулюванні даних і наданні цифрових послуг. Обігрунтовано, що світова економічна криза 2008 року та прийнятий у Сполучених Штатах Закон «Про повернення робочих місць» для ліквідації причин і наслідків цієї кризи, означали перехід від епохи постіндустріального розвитку і глобалізму до епохи нового індустріального розвитку, який має спиратися на прискорений розвиток національних економік, зокрема, завдяки реалізації активної державної політики підтримки конкуренції на галузевих ринках. Доведено, що в Україні має місце високий ступінь концентрації на цифрових ринках і факти прояву монополістичної поведінки провідних фірм, що підтверджує необхідність запровадження ефективних антимонопольних заходів в Україні. Запропоновано корекцію механізмів реалізації антимонопольної політики, визначеної у Концепції державної політики розвитку та захисту економічної конкуренції в Україні, у напрямі розширення спектра мінімально необхідного втручання держави у функціонування ринків.

Ключові слова: державне регулювання, конкуренція, антимонопольна політика, цифрові ринки.

The article is devoted to the study of the features of digital markets as an object of the state antimonopoly policy, the economic and legal analysis of the Laws of the European Union, adopted at the end of 2022, on the regulation of digital markets – the Digital Services Act (DSA) and the Digital Markets Act (DMA), the objective need to adjust the state policy of regulating competition in the digital markets of Ukraine. It is proposed to rely on DSA and DMA when adjusting the state policy of supporting competition and preventing manifestations of monopolism in the digital markets of Ukraine. The specific characteristics of digital markets, the adjustment of which should be aimed at state regulation, are defined: high dynamics of development and speed of change; the trend towards business consolidation and increased concentration of digital markets; digitalization of markets, which leads to the blurring of their product and geographical boundaries; multilateralism, parameters of digital markets; the need to take into account "network effects"; accessibility to the data of both buyers and sellers; free digital services for certain groups of users; innovativeness and uniqueness of each digital market; the key role of digital platforms in the accumulation of data and the provision of digital services. It is substantiated that the global economic crisis of 2008 and the Law "On the Return of Jobs" adopted in the United States to eliminate the causes and consequences of this crisis meant the transition from the era of post-industrial development and globalism to the era of new industrial development, which should be based on the accelerated development of national economies, in particular, through the implementation of an active state policy of supporting competition in sectoral markets. It is proved that in Ukraine there is a high degree of concentration in digital markets and the facts of manifestation of monopolistic behavior of leading firms, which confirms the need to introduce effective antimonopoly measures in Ukraine. A correction of the mechanisms for implementing the antimonopoly policy, defined in the Concept of the State Policy for the Development and Protection of Economic Competition in Ukraine, is proposed in the direction of expanding the range of the minimum necessary intervention of the State in the functioning of markets.

Key words: state regulation, competition, antimonopoly policy, digital markets.

УДК 351/346.1
DOI <https://doi.org/10.32782/rma2663-5240-2023.37.6>

Никифоров А.Є.

д. екон. наук,
професор кафедри національної економіки та публічного управління
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Погуда Н.В.

к. екон. наук,
докторант кафедри туризму
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Постановка проблеми у загальному вигляді. Цифрові ринки стали невід'ємною складовою економічного розвитку і конкурентоспроможності країн світу. Умовою ефективного функціонування цифрових ринків є конкуренція, яка не обмежується досягненням лише економічних результатів, а виступає запорукою загальнодемократичних цінностей, громадянського суспільства і правової держави, здатної забезпечити реалізацію конституційних прав і свобод людини. Така масштабна

роль конкуренції взагалі й, зокрема, на цифрових ринках пов'язана, перед усім, з визначенням критеріїв правомірності дій учасників цих ринків. Це потребує поглибленого дослідження специфічних характеристик цифрових ринків, аналізу структури, рівня концентрації, ступеня монополістичної влади учасників ринків, а також оцінки наслідків їх функціонування. Саме розуміння особливостей цифрових ринків є фундаментом корекції антимонопольної політики держави і застосування адекватних

інструментів регулювання. Актуальність і значущість дослідження конкуренції на цифрових ринках посилюється ще і тим, що наприкінці 2022 року у Європейському Союзі були прийняті два закони, – Акт про цифрові послуги та Акт про цифрові ринки, які докорінно змінюють вектор антимонопольної політики. Це ставить певні виклики реінжинірингу і корекції державної політики регулювання конкуренції на цифрових ринках України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми державної конкурентної політики на цифрових ринках в Україні є відносно новими та малодослідженими. Аналіз досліджень і публікацій з цієї проблематики показав, що можна виокремити декілька їх напрямів. Найбільш широко висвітлені правові аспекти конкуренції в умовах цифровізація. У цьому напрямі слід згадати праці Віннік О.М. і Шаповалової О.В. [4], присвячені дослідженню прозорості відносин у сфері конкуренції, Грудницького В.М. [5], основний акцент у яких зроблений на правовому забезпеченні економічної конкуренції, Бітюк П.О. [3], у публікаціях якої висвітлюються правові аспекти ризиків функціонування цифрових ринків. Окремим напрямом досліджень є державне регулювання цифрових ринків у Європейському Союзі, якому присвячені праці Андрійчук О. і Андрійчук В. [2] та Ягольник А. і Зеленюк А. [9]. Заслужують на увагу також публікації у напрямі публічного управління та адміністрування, який представлений працями Азьмук Л.А. і Щербатюк О.М. [1], присвяченим дослідженню феномена розмитості товарних і географічних меж цифрових ринків, проблеми державного регулювання інфраструктури цифрових ринків висвітлені у працях Котелевець Д.О. [6; 7]. Оригінальні наукові пропозиції щодо регуляторної конкуренції (конкуренції між регуляторами) в цифровій економіці наведені у працях Панченко В.Г., Резнікової Н.В., Булатової О.В. [8]. Попри згадані дослідження різних аспектів функціонування цифрових ринків в Україні, залишається невирішеною низка питань, що стосуються теоретичних та прикладних аспектів державного регулювання цифрових ринків, зокрема, корекції пріоритетів державної політики сприяння конкуренції на цифрових ринках.

Мета статті – обґрунтувати доцільність і визначити вектор корегування державної політики сприяння конкуренції на цифрових ринках в Україні.

Виклад основного матеріалу. Специфічними характеристиками цифрових ринків як об'єкта державного сприяння конкуренції та запобігання і боротьби з монополізмом є:

– висока динаміка розвитку і швидкість змін, яка є наслідком двох чинників: по-перше, високої швидкості технологічних змін, у результаті чого традиційні ринки трансформуються і з'являються нові; по-друге, постійного потоку нових продуктів і послуг, що характеризує високу інноваційну активність на цифрових ринках;

– тенденція до укрупнення бізнесу та підвищення концентрації цифрових ринків, яка проявляється у прискореному зростанні кількості споживачів, доходів та капіталу фірм, виході на нові ринки (не тільки суміжні, але і віддалені, як за товарними так і за географічними характеристиками);

– цифровізація ринків призводить до розмивання їхніх продуктових і географічних меж, у результаті чого фірми формують великі масиви даних про своїх клієнтів, що дає їм можливість збільшувати свої доходи;

– багатосторонні параметри цифрових ринків, які обумовлюють не тільки конкуренцію між продавцями, але і конкуренцію між покупцями;

– необхідність врахування «мережових ефектів», багатогранний прояв яких проявляється у скороченні транзакційних витрат, збільшенні обсягу продажу товарів та надання послуг, впливі на процеси ціноутворення при зростанні кількості споживачів, мережеву взаємодію учасників цифрового ринку, інтеграцію бізнесу;

– доступ до даних як покупців, так і продавців товару, завдяки якому цифрові компанії можуть формувати свої бази даних, диференціювати ціни, впливати на попит споживачів через рекламу та надання індивідуальних послуг, створюючи при цьому штучні нецінові бар'єри для конкурентів і посилюючи ризики недобросовісного використання цієї інформації;

– безкоштовність цифрових послуг для певних груп споживачів, що призводить до того, що прямі вартісні показники обсягу наданих послуг не можуть бути використані у якості бази для державного регулювання, проте, завдяки наданню і розширенню цих послуг цифровий бізнес отримує дохід у суміжних видах діяльності, наприклад, від реклами, як процент від зростання обсягу продажу товарів і послуг;

– інноваційність і унікальність кожного цифрового ринку, яка проявляється у тому, що кожен цифровий ринок формується за своїми правилами, різноманітність яких є інструментами у конкурентній боротьбі;

– ключова роль цифрових платформ в акумулюванні даних і наданні цифрових послуг.

У провідних наукових виданнях і звітах міжнародних організацій неодноразово висвітлювалися суспільно-економічні проблеми функціонування великих цифрових платформ. Так,

експерти ОЕСР відмічали, що цифрові платформи отримують конкурентні переваги завдяки двом циклам зворотного зв'язку із користувачами. З одного боку, фірма, яка володіє цифровою платформою з великою базою користувачів, може збирати більше даних для поліпшення якості обслуговування і, таким чином, залучати нових користувачів, а з іншого боку, ця фірма може досліджувати дані користувачів для оптимального вибору цільової аудиторії для реклами та монетизації своїх послуг, отримуючи додаткові засоби для інвестування в якість обслуговування та, знову таки, залучати більше користувачів. Ці нескінчені цикли можуть сильно ускладнити конкуренцію будь-якої нової фірми із діючою фірмою, що має велику клієнтську базу [10]. Отже, переваги і недоліки великих цифрових платформ можуть бути наведені у стислому виді (рис. 1).

Цифрові ринки сьогодні характеризуються високою концентрацією, а в багатьох випадках й монопольним становищем провідних фірм, рівень ринкової влади яких досяг аномальних розмірів. Так, журнал "The Economist" неодноразово акцентував увагу, що світова економіка проходить вищу ступінь концентрації капіталу [11]. Поширення домінування Apple, Google, Facebook і Amazon та їх негативний вплив на конкуренцію і споживачів, спонукає уряди всіх країн активніше застосовувати заходи антимонопольної політики для регулювання ринків цифрової економіки [12].

Специфічні характеристики цифрових ринків обумовлюють особливі вимоги до застосування інструментів підтримки конкуренції та антимонопольного регулювання. З метою подолання ризиків, пов'язаних із поширенням на цифрових ринках протиправного контенту і товарів та послуг, забезпечення справедливого по відношенню до усіх суб'єктів функціонування онлайн-платформ, наприкінці 2022 року Європейська комісія прийняла два важливих документа – Акт про цифрові послуги (Digital Services Act – DSA)[13] та Акт про цифрові ринки (Digital Markets Act – DMA)[14]. Метою Акту про цифрові послуги є забезпечення цифрового простору від протиправного контенту

(реклами та продажу протиправних товарів чи надання протиправних послуг, закликів до насильства та іншого). Акт про цифрові ринки має на меті створити рівні умови для розвитку інновацій та конкурентоспроможності через регулювання великих онлайн-платформ – так званих «gatekeepers».

DMA визначає дуже істотні обов'язки для «ключових гравців» та відповідальність за їх порушення. При чому, якщо у випадку порушення обов'язків санкції будуть накладатися екс-пост (тобто, після самої дії), то у випадку зловживання домінантним становищем обов'язки будуть накладатися екс-анте (тобто, визначатися наперед).

DSA має іншу юридичну конструкцію. У цьому документі обрано пірамідальну модель, котра передбачає симетричне підвищення зобов'язань фірми, яка володіє цифровою онлайн-платформою, пропорційно до її розміру. За цією моделлю піраміда складається з п'яти рівнів. На найнижчому знаходяться мікро- і малі платформи, до яких вимоги «Акту про цифрові послуги» не застосовуватимуться взагалі. На вершині піраміди знаходяться фірми зі статусом «дуже велика онлайн-платформа». На такі фірми буде покладено найбільше додаткових обов'язків. Критерієм визначення розміру (і відповідно статусу) фірми є кількість її активних користувачів.

Оцінюючи практичну значимість цих законів, не слід забувати і того факту, що найбільшими гравцями на цифрових ринках є американські корпорації. Згадані закони обмежують монопольне становище цифрових гігантів і знижують імовірність виникнення бар'єрів для входу на ринок нових компаній. Проте, на нашу думку, це ще не означає, що ці нові малі фірми будуть мати сприятливі умови для свого зростання та стануть конкурентоспроможними із вже існуючими гігантами. Для цього потрібна не тільки політика обмеження і антимонопольного регулювання великих фірм, а насамперед, політика підтримки зростання малих фірм.

Політика мінімального втручання держави у функціонування галузевих ринків сформувалася у США і Західній Європі у 60–70 роки,

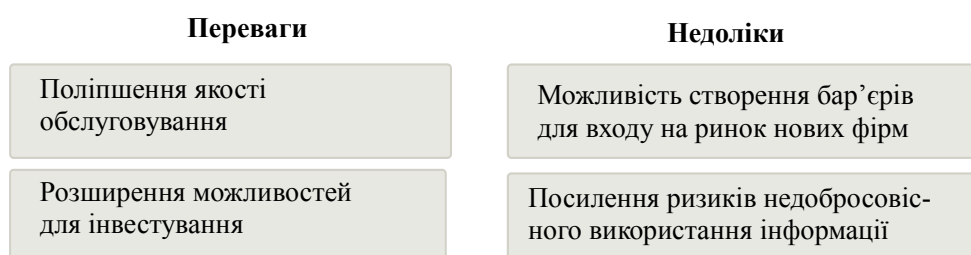

Рис. 1. Переваги і недоліки великих цифрових платформ

коли інноваційні розробки і продукція галузей промисловості цих країн стала домінуючою на світових ринках. Виникли транснаціональні корпорації, головним напрямом державної економічної політики (майнстрімом) був монетаризм. Основною концепцією розвитку світової економіки вважалася концепція постіндустріального розвитку. У цей же період в Японії та Південній Кореї проводилася політика активного протекціонізму держави національним товаровиробникам

Світова економічна криза 2008 року та прийнятий у Сполучених Штатах за адміністрації Президента Барака Обами Закон «Про повернення робочих місць» [15; 16] для ліквідації причин і наслідків цієї кризи, означали перехід від епохи постіндустріального розвитку і глобалізму до епохи нового індустріального розвитку, який має спиратися на прискорений розвиток національних економік. Така кардинальна зміна парадигми суспільно-економічного розвитку має і матиме докорінні зміни в усіх сферах державного управління, у тому числі, і в політиці підтримки конкуренції та запобіганні монополізму на галузевих ринках. І вектором цієї політики на цифрових ринках слід очікувати активізацію державної підтримки і сприяння конкуренції.

Особливого значення державне регулювання цифрових ринків набуває в Україні. Справа у тому, що у вітчизняному бізнесі взагалі, й в цифровому зокрема, ще до цього часу не подолана «хвороба» періоду становлення «дикого» капіталізму – відчуття всездозволеності і безкарності. У нашому випадку це посилюється пасивною позицією Антимонопольного комітету, який, не зважаючи на численні звернення ошуканих користувачів цифрових платформ, поки що так і не почав антимонопольні розслідування не тільки по відношенню до закордонних гігантів, а і по відношенню до вітчизняних монополістів на цифровому ринку.

Так, наприклад, провідні оператори мобільного зв'язку Vodafone і Київстар пропонують користувачам цифрові продукти, в які входять різноманітні послуги з лімітом обсягу у хвилинах чи гігабайтах. У випадку перевищення ліміту, користування послугами автоматично припиняється. Вартість послуг у межах лімітів покривається сумою періодичних платежів (нині це 28 днів). Проте, добре відомо, що 80% користувачів повністю не використовують ліміти встановлений період, а використовують їх у середньому лише на 70%. Невикористана сума оплати, чи обсяг послуг не переносяться на наступний період. Отже, згадані оператори стягують з користувачів плату, не надаючи

послуги у повному обсязі. Інший приклад, компанія OLX (інтернет-платформа для продажу речей приватними особами, яка займає монополіне становище у певній ніші українського цифрового ринку) останнім часом (з 2022 р.) поводить вже не перше коло перереєстрації користувачів. Проте не усі користувачі можуть перереєструватися з причин, про які повідомляє компанія, наприклад, «такої е-адреси не існує», «ми спостерігаємо підозрілу активність вашого логіну» і таке інше. Користувачам, які не пройшли перереєстрацію, обмежується доступ к інформації (не повідомляється номер телефону продавця і не надається можливість написати йому повідомлення) – вони можуть купувати товари лише у тих продавців, яких визначає платформа. Є усі підстави припустити, що товари у первісних продавців купують посередники, які знаходяться у змові з організаторами чи операторами платформи. Таким чином відбувається не прикрита дискримінація покупців.

Висновки. Ці та інші загально відомі факти свідчать про те, що в Україні настала нагальна потреба запровадження ефективних заходів підтримки конкуренції і боротьби з монополістами на цифрових ринках. Отже, у Світі та на цифрових ринках України сформувалися об'єктивні умови для корекції механізмів реалізації антимонопольної політики, визначеної в Концепції державної політики розвитку та захисту економічної конкуренції в Україні [17], у напрямі розширення спектра мінімально необхідного втручання держави у функціонування ринків. Для практичної реалізації положень цієї концепції потрібна розробка методичного забезпечення і проведення аналізу структури цифрових ринків, структурної динаміки, ступеня концентрації, рівня монополіної влади та оцінки суспільно-економічних збитків від монополізації. Важливим напрямом цієї роботи є правове оформлення характеристик цифрових ринків як підстав для юридичного оформлення антимонопольних рішень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Азьмук Л. А., Щербатюк О. М. Особливості ідентифікації меж цифрових ринків. *Ефективна економіка*. 2021. № 12. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/12_2021/95.pdf (дата звернення: 28.11.2023).
2. Андрійчук О. Андрійчук В. «Акт про цифрові ринки»: нова філософія регулювання конкуренції в ЄС. *Економіка України*. 2021. № 8. С. 26–37.
3. Бітюк П. О. Про конкуренцію в умовах цифрової економіки та електронного бізнесу. *IUS PRIVATUM*. 2019. № 2. URL: https://iusprivatumjournal.online/wp-content/uploads/2020/10/IP_17-26_Bitiuk.pdf (дата звернення: 28.11.2023).

4. Вінник О.М., Шаповалова О.В. Цифровізація в ракурсі забезпечення прозорості відносин у сфері конкуренції: правовий аспект. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. № 2 (42). URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/219/202> (дата звернення: 28.11. 2023).

5. Грудницький В.М. Економічна конкуренція за умов цифрової та інформаційної економік. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. URL: http://lsej.org.ua/7_2021/28.pdf (дата звернення: 26.11. 2023).

6. Котелевець Д. О. Державне регулювання розвитку інфраструктури цифрової економіки: сутність та особливості реалізації. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2022. № 3. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-3-03-02/2022-3-03-02> (дата звернення: 26.11. 2023).

7. Котелевець Д. О. Наукові засади розвитку механізму державного регулювання інфраструктури цифрової економіки. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. № 7. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-7-03-09/2023-7-03-09> (дата звернення: 28.11. 2023).

8. Панченко В., Резнікова Н., Булатова О. Регуляторна конкуренція в цифровій економіці: нові форми протекціонізму. *Міжнародна економічна політика*. 2020. № 1–2 (32–33). URL: http://iepjournals.com/journals/32-33/2020_3_Panchenko_Reznikova_Vulatoва.pdf (дата звернення: 28.11. 2023).

9. Ягольник А., Зеленюк А. Регулювання конкуренції на цифрових ринках у Європі: чого очікувати Україні. *ТОВ «ЛІГА ЗАКОН»*. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA015079 (дата звернення: 28.11. 2023).

10. Big Data: Bringing Competition Policy. To The Digital Era. The Competition Committee of Directorate for Financial and Enterprise Affairs of OECD. 2016. 40 p. URL: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP\(2016\)14/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP(2016)14/en/pdf) (дата звернення: 28.11. 2023).

11. The Rise of Superstars. *The Economist*: spec. rep. 2016. Sept. 17. URL: <http://www.economist.com/news/special-report/21707048-small-group-giant-companies>

[some-old-some-neware-once-again-dominating-global](http://www.economist.com/news/special-report/21707048-small-group-giant-companies) (дата звернення: 28.11. 2023).

12. How to Tame the Tech Titans. *Ibid*. 2018. Jan. 18. URL: <https://www.economist.com/news/leaders/21735021-dominance-google-facebookand-amazon-bad-consumers-and-competition-how-tame> (дата звернення: 28.11. 2023).

13. REGULATION (EU) 2022/2065 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act) : веб-сайт Європейського Парламенту. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R2065> (дата звернення: 28.11. 2023).

14. REGULATION (EU) 2022/1925 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act) : веб-сайт Європейського Парламенту. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R1925> (дата звернення: 28.11.2023).

15. The American Recovery and Reinvestment Act of 2009 (ARRA) (Pub.L. 111–5, H.R. 1. – 407) GPO. U.S. Government Printing Office February 17, 2009: веб-сайт Уряду США. URL: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/BILLS-111hr1enr/pdf/BILLS-111hr1enr.pdf> (дата звернення: 28.11. 2023).

16. To establish a strategy to encourage manufacturing in the United States and for the repatriation of manufacturing jobs off-shored to other countries, and for other purposes – Bring Jobs Back to America Act (Pub.L. 112, H.R. 516) January 26, 2011 веб-сайт Конгресу США. URL: <http://beta.congress.gov/112/bills/hr516/BILLS-112hr516ih.pdf> (дата звернення: 28.11. 2023).

17. Концепція державної політики розвитку та захисту економічної конкуренції в Україні (Проект). АМКУ, 2019. 24 с. URL: https://amcu.gov.ua/storage/app/sites/1/imported_content/5d690bbe727c8.pdf (дата звернення: 28.11. 2023).